

A Reflection on the Occurrence of Insanity after the Commission of the Crime and before the Issuance of a Judgment

(A Critique of Note 1 to Article 150 of the Islamic Penal Code and Note 2 to Article 13 of the Criminal Procedure Code)

Meysam Kohantorabi¹ | Marziyeh Sabzyan²

1. Corresponding Author, Associate Professor, jurisprudence and Islamic law, Bozorgmehr University of Qaenat, Qaenat, Iran. Email: kohantorabi@buqaen.ac.ir

2. MA. in Criminal Law, University of Qom, Qom, Iran. Email: m.sabzyan76@gmail.com

Article Info

Article type:
Review Article

Received: 30 October 2025
Revised: 14 February 2026
Accepted: 28 February 2026
Available Online: 18 March 2026

Keywords

Suspension of Trial;
Removal of Punishment;
Right to Defense; People's
Rights; God's Rights.

Abstract

The occurrence of insanity after the crime has been committed and before the judgment has become final has given rise to different opinions among jurists and legal scholars. Note 1 to Article 150 of the Islamic Penal Code distinguishes between punishments having the character of God's rights and those having the character of people's rights. For the former, insanity is regarded as an impediment to prosecution, whereas for the latter the provision does not recognize insanity as a basis for suspending proceedings. Note 2 to Article 13 of the Criminal Procedure Code similarly provides that, in people's-rights cases, where the evidentiary circumstances are such that an insane or unconscious accused would allegedly be unable to rebut the charge even after recovery, the accused's guardian is notified to appoint a lawyer and, failing that, appointed counsel is designated and the proceedings continue. The phrase "would be unable to rebut the charge even after recovery" conflicts with certain jurisprudential, ethical, and legal principles. This study presents and critically examines the different views. It argues that the phrase amounts to prejudgment and neglect of the accused's right of defense in a fair trial. It concludes that abolishing the distinction between God's-rights and people's-rights offenses for this procedural purpose and suspending prosecution in both categories would be more appropriate. Nevertheless, claims for damages arising from the offense may be addressed through counsel, and enforcement of a resulting judgment may be secured through an appropriate guarantee or security mechanism.

Cite this article: Kohantorabi, M.; Sabzyan, M. (2025). A Reflection on the Occurrence of Insanity after the Commission of the Crime and before the Issuance of a Judgment. *Criminal Law Doctrines*, 22(30). 437-470.

<https://doi.org/10.30513/cld.2026.7464.2181>

© The Author(s). Publisher: Razavi University of Islamic Sciences.

Extended Abstract

Introduction

Insanity at the time of the commission of a crime, issuance of a judgment, and execution of punishment would create different legal obstacles. The present study focuses on the situation in which insanity occurs after the commission of the offense and before the judgment becomes final, particularly in relation to punishments having a people's-rights character, such as Qisas and Diyah, and compensation for damage caused by the offense. The article provides that, under Note 1 to Article 150 of the Islamic Penal Code, insanity does not prevent prosecution and adjudication in such cases. At the same time, the accused was sane, aware, and capable of understanding the act at the time of its commission, and may possess information that could be relevant to disputing the charge. The research therefore asks how a fair trial should proceed in this situation, and why the relevant provisions may conflict with fair-trial requirements, other statutory provisions, the jurisprudential rule of Dar', Islamic ethics, and the purposes of punishment.

Method

The study employs a descriptive-analytical method and library research. It draws on legal and jurisprudential resources and records the views of early and later jurists and legal scholars. The research is organized around two principal positions. The first concerns the view that insanity occurring after the offense does not result in the removal of Hadd or Qisas and that punishment may continue. The second concerns suspension of the proceedings and postponement of the punishment until the accused recovers. The arguments supporting and opposing each position are examined and critically evaluated, with particular attention to the right of defense, fair adjudication, the rule of Dar', precaution concerning life and bodily integrity, the narration of Burayd al-'Ijli, the claim of consensus, and the principle of continuity (Istishab).

Findings

The article finds that the position favoring continuation of proceedings and punishment is open to substantial criticism. First, the accused's inability to participate effectively in the proceedings creates a direct difficulty for the right of defense. Second, the narration of Burayd al-'Ijli, relied upon as a basis for the reported consensus, is described in the article as problematic in its chain of transmission and therefore insufficient as a binding foundation. Third, the claimed consensus is potentially documentary and cannot independently establish the rule where its underlying evidence is itself disputed. Fourth, reliance on Istishab is problematic because the subject changes with the occurrence of insanity: the person who was sane before the insanity is not procedurally identical to the person who is subsequently insane. The article also argues that the rule of Dar' and the requirements of precaution concerning life and persons support restraint where doubt exists. Finally, postponement of punishment until recovery is not necessarily inconsistent with the principle against delaying Hadd punishment, because the legal

system recognizes circumstances in which execution is postponed.

Conclusion

The study concludes that when insanity occurs after the commission of a crime and before the final judgment, prosecution and adjudication should be suspended until the accused recovers the mental capacity necessary for an effective defense. It considers the distinction between God's-rights and people's-rights offenses inappropriate for this procedural purpose and favors suspension in both categories. After counsel has been appointed or designated, claims for damages arising from the offense may nevertheless be addressed. If a judgment is ultimately rendered against the accused, its enforcement may be pursued through an appropriate guarantee or security mechanism, in a manner comparable to enforcement of a judgment rendered against an absent defendant. The article regards this approach as more consistent with fair trial, the right of defense, relevant jurisprudential rules, and the objectives of criminal justice.

Author Contributions

This research was conducted individually.

Data Access Statement

All data, such as judicial decisions and statistics, are available through the links introduced and cited in the research.

Acknowledgements

The author is grateful to all those who have played a role in the formation and publication of this article.

Declaration of Generative AI and AI-assisted technologies in the writing process

No artificial intelligence was used in the writing of this article.

Ethical Considerations

This research has avoided doing forgery, distortion, plagiarism, and any research misbehavior.

Funding

No financial support was received for this research from funding institutions in the public, private, or non-profit sectors.

Conflict of Interest

There are no conflicts of interest.

تأملی بر عروض جنون پس از ارتکاب جرم و قبل از صدور حکم؛ (نقدی بر تبصره یک ماده ۱۵۰ ق.م.ا و تبصره دو ماده ۱۳ ق.آ.د.ک)

میشم؛ سبزیان، مرضیه سبزیان^۱ | مرضیه سبزیان^۲

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، گروه فقه و حقوق اسلامی، دانشگاه بزرگمهر قائنات، قائنات، ایران. رایانامه:

kohantorabi@buqaen.ac.ir

۲. دانش‌آموخته کارشناسی ارشد حقوق جزا و جرم‌شناسی، دانشگاه قم، ایران؛ مدرس مدعو دانشگاه بزرگمهر

قائنات، قائنات، ایران. رایانامه: m.sabziyan76@gmail.com

چکیده

عروض جنون پس از ارتکاب جرم و قبل از قطعی شدن حکم، محمل ارائه آرای گوناگون فقها و حقوق دانان شده است. تبصره یک ماده ۱۵۰ قانون مجازات اسلامی، میان مجازات‌هایی که جنبه حق‌اللهی و حق‌الناسی دارند تفاوت قائل شده است. در مورد گروه اول، جنون را مانع تعقیب دانسته، درحالی‌که در مورد گروه دوم قائل به توقف رسیدگی نیست. در همین راستا تبصره دو ماده ۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری، مقرر داشته است در مجازات‌های حق‌الناسی، اگر شرایط اثبات جرم به نحوی باشد که فرد مجنون یا فاقد هوشیاری در فرض افاقه نیز نتواند از خود رفع اتهام کند، به ولی او ابلاغ می‌شود که وکیل معرفی کند و در غیر این صورت، وکیل تسخیری تعیین می‌شود و رسیدگی ادامه می‌یابد. عبارت «در فرض افاقه نیز نتواند از خود رفع اتهام کند»، با برخی قواعد فقهی اصول اخلاق و حقوقی منافات دارد. پژوهش حاضر آرای متفاوت در این باره را نقد و بررسی می‌کند. جمله مذکور نوعی پیشداوری و نادیده‌انگاشتن حق دفاع در دادرسی منصفانه است. به نظر می‌آید حذف تفکیک جرائمی که دارای جنبه حق‌اللهی و حق‌الناسی هستند و توقف تعقیب در هر دو، مناسب‌تر است.

اطلاعات مقاله

نوع مقاله: ترویجی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۱۱

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۰۵/۱۸

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۹/۱۰

تاریخ انتشار برخط: ۱۴۰۴/۱۰/۲۲

کلیدواژه‌ها

توقف محاکمه، سقوط مجازات،

حق دفاع، حق الناس، حق الله.

استناد: کهن‌ترابی، میثم؛ سبزیان، مرضیه. (۱۴۰۴). تأملی بر عروض جنون پس از ارتکاب جرم و قبل از صدور حکم؛ (نقدی بر تبصره یک ماده ۱۵۰ ق.م.ا و تبصره دو ماده ۱۳ ق.آ.د.ک). آموزه‌های حقوق کیفری، ۲۲(۳۰)، ۴۳۷-۴۷۰.

<https://doi.org/10.30513/cld.2026.7464.2181>

مقدمه

جنون در زمان ارتکاب جرم، صدور حکم و اجرای کیفر را با موانعی روبه‌رو می‌گردانند و در این مورد جمیع فقها اتفاق نظر دارند. بر این اساس، مطابق ماده ۱۴۹ ق.م.ا مصوب ۱۳۹۲ هرگاه شخصی هنگام ارتکاب جرمی، بدون اراده یا قوه تمیز باشد، فاقد مسئولیت کیفری خواهد بود و مجنون محسوب می‌گردد. همچنین در این خصوص ماده ۱۴۰ قانون مذکور اشعار می‌دارد: «مسئولیت کیفری در حدود، قصاص و تعزیرات تنها زمانی محقق است که فرد حین ارتکاب جرم، عاقل، بالغ و مختار باشد...».

اما موضوع حائز اهمیت که نیاز به تحقیق و بررسی دارد، حالتی است که جنون بعد از ارتکاب جرم، خواه قبل صدور حکم و خواه بعد صدور حکم قطعی، بر متهم یا محکوم عارض می‌گردد، به خصوص نسبت به آن دسته از مجازات‌هایی که جنبه حق الناسی دارند، همچون قصاص و دیات و نیز ضرر و زیان‌های ناشی از جرم که مطابق تبصره ۱ ماده ۱۵۰ ق.م.ا جنون مانع از تعقیب و رسیدگی نیست.

این حالت شخص متهم حین ارتکاب جرم دارای اراده و آگاهی بوده و توان درک عمل خود را داشته و نیز از سلامت عقل کامل برخوردار بوده، لکن پس از ارتکاب جرم، جنون بر وی عارض شده است. با توجه به این مهم که لازم و ضروری است متهم در مراحل دادرسی توان دفاع از خود را داشته باشد و رسیدگی طبق اصول دادرسی عادلانه انجام شود، می‌بایست وی از سلامت عقلی کامل برخوردار باشد. لذا این نکته در تبصره ۲ ماده ۱۳ ق.آ.د.ک مصوب ۱۳۹۲ مقرر گردیده است: «هرگاه مرتکب جرم پیش از صدور حکم قطعی مبتلا به جنون شود، تا زمان افاقه، تعقیب و دادرسی متوقف می‌شود...».

بنابراین عروض جنون بعد از ارتکاب جرم از موانع تعقیب دعوای عمومی می‌باشد که با هدف اعطای حق دفاع به متهم انجام می‌گیرد و بعد از برطرف شدن جنون، با عنایت به اصل تساوی افراد در مقابل قوانین و الزامی و قانونی بودن تعقیب، دعوا و رسیدگی مجدداً شروع خواهد شد و نیز محاکمه بر اساس ضوابط قانونی انجام خواهد گرفت. اما محل بحث ادامه تبصره فوق‌الذکر است که بیان می‌دارد: «.... مگر آن‌که در جرائم حق الناسی شرایط اثبات جرم به نحوی باشد که فرد مجنون یا فاقد هوشیاری در فرض افاقه نیز نتواند از خود رفع اتهام کند. در این صورت...». با توجه به این تبصره، محاکم بر اساس ادله ابرازی همچون وجود شاهد،

مجرمیت شخص متهم را اثبات می‌کنند و این‌گونه، نیازی به دفاع متهم در مراحل دادرسی نیست. علاوه بر آن، تبصره ۱ ماده ۱۵۰ ق.م.ا نیز قابل ایراد به نظر می‌رسد. این تبصره در این زمینه مقرر داشته است:

» هرگاه مرتکب یکی از جرائم موجب حد پس از صدور حکم قطعی دچار جنون شود حد ساقط نمی‌شود. در صورت عارض شدن جنون قبل از صدور حکم قطعی در حدودی که جنبه حق‌اللهی دارد، تعقیب و محاکمه تا زمان افاقه به تأخیر می‌افتد. نسبت به مجازات‌هایی که جنبه حق‌الناسی دارد مانند قصاص و دیه و همچنین ضرر و زیان ناشی از جرم، جنون مانع از تعقیب و رسیدگی نیست.

این در حالی است که شخص متهم حین ارتکاب جرم حضوری مؤثر داشته است و در خصوص پرونده، اطلاعات دقیق‌تر و کامل‌تری دارد که احتمال دارد وفق دیگر مواد قانونی، اتهام انتسابی را رد نماید و اعتراضی به جا و متناسب با دیگر مقررات داشته باشد.

بنابراین مسئله اصلی پژوهش حاضر این است که دادرسی و رسیدگی عادلانه به هنگام عروض جنون پس از ارتکاب جرم و قبل از صدور حکم، به چه نحوی می‌بایست صورت بگیرد؟ ضمن این‌که برای نیل به پاسخی صحیح به این مسئله نیاز است به این پرسش نیز پاسخ گوید که چرا مقررات مذکور برخلاف دادرسی عادلانه متهم است و چه تعارضاتی با برخی مواد قانونی، برخی از قواعد فقهی همچون قاعده درء و همچنین با اخلاق اسلامی و نیز چه تعارضاتی با اهداف مجازات دارد؟

درباره موضوع مورد بحث پژوهش‌هایی انجام گرفته است که از مهم‌ترین آن‌ها می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

مقالاتی با عناوین «اجرای احکام کیفری نسبت به مجنون در حقوق کیفری ایران» نوشته بهزاد جودکی و محمود عباسی در شماره ۲۹ فصلنامه حقوق پزشکی در تابستان ۱۳۹۳ و «تأثیر جنون پس از ارتکاب قتل در سقوط قصاص» اثر حسین ناصرخاکی، علیرضا عسگری و احمد مرادخانی در شماره ۱۳ دوفصلنامه علمی پژوهشی فقه مقارن در تابستان ۱۳۹۸ نگاشته شده که به اختلاف نظر بین فقها در این خصوص پرداخته است. همچنین مقاله «تأثیر حدوث جنون پس از ارتکاب جرم بر مجازات» نوشته عادل ساریخانی منتشرشده در شماره ۲۷ فصلنامه

حقوق اسلامی نیز در زمره مقالاتی است که به این موضوع پرداخته و مجازات‌ها را به صورت تفکیک بین مجازات شلاق و قصاص و حدود، بررسی کرده است. رویکرد این مقاله صرفاً فقهی است.

پژوهش حاضر ضمن مطالعه و بهره‌گیری از پژوهش‌های فوق، علاوه بر بیان اقوال فقها و بررسی ادله موافقان و مخالفان، کوشیده است تعارض آن را با برخی اصول و قواعد فقهی همچون درء و احتیاط در دماء و انفس، با سایر موارد قانونی که در تعارض بوده و نیز با عدالت و اخلاق اسلامی، بررسی علمی کند و از این منظر، نوآورانه و جامع است. روش این پژوهش تحلیلی - توصیفی و با استفاده از شیوه کتابخانه‌ای است که با تحقیق و پژوهش در کتب مختلفی اعم از فقهی و حقوقی با فیش‌برداری از اقوال فقهای متقدم و متأخر و حقوق دانان صورت گرفته است. پژوهش حاضر به طور کلی به دو بخش تقسیم می‌شود که در هر بخش یک دیدگاه بررسی می‌شود. در ابتدا اقوال فقها و سپس نقد آن را به تفصیل بیان می‌کنیم.

۱. دیدگاه عدم سقوط حدود و قصاص از منظر فقه و حقوق

فقه‌های مذاهب اسلامی عروض جنون حین ارتکاب جرم را مسقط مسئولیت کیفری دانسته‌اند و جنون وی را مانع مجازات می‌دانند. آنچه در این پژوهش برای روشن شدن مسئله، قابل بحث است و نیاز به بررسی و مطالعه ادله دارد و محل اختلاف فقهاست، بحث جنون بعد از ارتکاب جرم است. ظاهراً به طور کلی و در مجموع، دو دیدگاه متفاوت بین فقها وجود دارد: بعضی از فقها اعتقاد به عدم سقوط مجازات شخص مجنون دارند و برخی دیگر معتقد به سقوط محاکمه و تأخیر اجرای حد تا زمان افاقه جنون شخص هستند. در ادامه به بررسی دلایل هر یک از نظرات فقها پرداخته می‌شود.

۱-۱. اقوال فقها

مشهور فقهای امامیه در این دسته قرار می‌گیرند و ظاهر کلامشان این است که عروض جنون بعد از ارتکاب جرم، سبب سقوط حدود و قصاص نیست و در همان حالت جنون حد اجرا خواهد شد. شیخ طوسی در مبسوط در این باره می‌نویسد: اگر کسی دیگری را به قتل رسانید و سپس دچار جنون گردید، در حالت جنون قصاص می‌شود (طوسی، ۱۳۸۷، ج. ۷، ص. ۲۸۸). علامه حلی در قواعد الأحکام بیان می‌دارد: چنانچه فرد عاقلی با دیگری زنا کند سپس جنون بر وی عارض

گردد، حد از وی ساقط نمی‌گردد، بلکه در همان حالت جنون حد اجرا می‌گردد (حلی، ۱۴۱۳، ج. ۳، ص. ۵۳۳). محقق حلی نیز می‌نویسد: اگر شخص عاقلی مرتکب قتلی شود سپس مبتلا به جنون گردد، قصاص از وی ساقط نمی‌شود (حلی، ۱۴۱۳، ج. ۳، ص. ۵۳۳). ظاهر عبارت با توجه به این‌که مشهور فقها قائل به قاعده «لا تأخیر فی حد»^۱ هستند، نشان می‌دهد که حد در حالت جنون اجرا می‌گردد (حلی، ۱۴۱۳، ج. ۳، ص. ۵۳۳؛ خویی، ۱۴۲۲، ج. ۴۱، ص. ۲۶۳؛ خمینی، ۱۳۶۷، ج. ۲، ص. ۴۶۵؛ شهید ثانی، ۱۴۱۹، ج. ۱۴، ص. ۳۸۰).

همچنین در این خصوص مرحوم خوئی آورده است: اگر شخص در حالت افاقه و صحت دیگری را به قتل رساند و پس از ارتکاب جنایت، بر وی جنون عارض گردد، قصاص از او ساقط نمی‌گردد و هیچ اختلافی در این مسئله بین فقهای امامیه وجود ندارد (خویی، ۱۴۲۲، ج. ۴۲، ص. ۹۰). دیگر فقها همچون صاحب جواهر و صاحب ریاض المسائل ادعای عدم اختلاف در بین فقهای امامیه بر عدم تأثیر جنون در سقوط قصاص را مطرح کرده‌اند (نجفی، ۱۳۶۷، ج. ۴۱، ص. ۳۶۲؛ طباطبائی، ۱۴۰۴، ج. ۲، ص. ۵۱۳). برخی دیگر از فقهای امامیه نیز با فتوایی همانند و مشابه، همین حکم را ارائه داده‌اند (نک: مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج. ۹، ص. ۱۴؛ خوانساری، ۱۴۰۵، ج. ۷، ص. ۲۳۵؛ فاضل‌آبی، ۱۴۱۷، ج. ۲، ص. ۶۱۱).

در میان اهل سنت، حنبلیه (ابن‌قدامة ۱۴۱۴، ج. ۴، ص. ۴؛ ابن‌قدامة ۱۳۸۸، ج. ۱۱، ص. ۴۸۲) و شافعیه (شافعی، ۱۳۹۳، ج. ۶، ص. ۵؛ عمرانی، ۱۴۲۱، ج. ۱۱، ص. ۳۰۳؛ خطیب شربینی، ۱۴۱۵، ج. ۹، ص. ۱۳۷) بر این دیدگاه‌اند که در هیچ حالتی، قصاص از شخص مرتکب قتل ساقط نمی‌شود، چه جنون ادواری داشته، اما در حالت افاقه، فردی را به قتل رسانده و پس از آن، جنون بر وی عارض گردیده و چه این‌که عاقل و سالم بوده، اما بعد از ارتکاب جنایت، مجنون گردد. در هر حال، قصاص از وی ساقط نخواهد گردید و در همان حالت مجنون بودن نیز حکم اجرا خواهد شد.

۲-۱. دلایل و استدلال منتقدان به عدم سقوط مجازات

آن دسته از فقهای مذاهب اسلامی که قائل به نظریه عدم سقوط مجازات هستند، دلایلی را برای قبول این نظریه بیان می‌دارند که با چالش‌ها و انتقاداتی همراه است.

۱-۲-۱. رجوع جانی از اقرار

۱. بر اساس این قاعده، پس از ارتکاب جرم موجب حد، تأخیر در اجرای آن حرام است و حدود پس از اثبات، باید فوراً اجرا شود (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۴۰۰، ص. ۸۰).

رجوع جانی پس از عروض جنون از اقراری که در زمان صحت عقل انجام داده مسموع نیست (ابن قدامه، ۱۳۸۸، ج. ۱۱، ص. ۴۸۲).

نقدی که به این دلیل وارد است از این قرار است که اقرار در مباحث کیفری موضوعیت ندارد تا قاطع دعوا باشد، بلکه اقرار در مسائل کیفری طریقت دارد. اصلی‌ترین دلیل نفوذ و اعتبار اقرار شخص، بنای عقلاست و نصوص شرعی را که ناظر بر قواعد عقلایی اند باید بر اساس همان مبانی عقلایی تعبیر و تفسیر نمود نه این‌که صرفاً به شکل انتزاعی و بر اساس تفسیر لفظی به خصوص اطلاق بدوی تعبیر کرد. پس از اقرار نمودن مرتکب و تا آخرین زمان پیش از اجرای مجازات، این امکان وجود دارد که وضعیت جدید حاصل شود که کاشف از بی‌اعتباری اقرار گردد. لذا در خصوص مرتکب مجنون، برخی مسائلی که ممکن است از جانب شخص محکوم یا متهم بیان گردد و باعث اثبات عدم اعتبار اقرار وی باشد، منتفی است. بر این اساس، اجرای مجازات حتی اگر در زمان صحت اقرار نموده، باز هم شبهه خواهد داشت. بنابراین با وجود قاعده درء، حد اجرا نمی‌گردد (نوبهار، ۱۳۸۹، ص. ۱۹۲).

۲-۲-۱. زوال مسئولیت کیفری و روایت برید عجلی

یکی دیگر از دلایل قائلان به مجازات آن است که شخص مرتکب به هنگام ارتکاب جنایت دارای صحت عقل کامل بوده است و مسئولیت کیفری از وی زائل نمی‌شود. در پاسخ به این دلیل می‌توان بیان داشت که عدم زوال مسئولیت کیفری شخص مرتکب مورد خدشه نیست، لکن بحثی که قابل تأمل است محاکمه و مجازات شخصی است که جنون بر وی عارض گردیده و مجنون شده است. در روایت برید عجلی که از امام باقر علیه السلام سؤالی پرسیده شد، آمده است که مردی شخصی را به عمد می‌کشد، اما حد و شهادت بر وی واقع نمی‌گردد، تا این‌که جنون بر مرد عارض می‌شود و عقلش زائل می‌گردد. پس از آن، افرادی شهادت می‌دهند که وی مرتکب قتل عمد گردیده است. از حضرت پرسیده می‌شود حکم چنین شخصی چیست؟ حضرت می‌فرماید: اگر شهادت دادند که در هنگام ارتکاب قتل از سلامت کامل عقلی برخوردار بوده است، قصاص اجرا می‌گردد. اما اگر شهود جدید این‌گونه گواهی ندهند و شخص مجنون مالی داشته باشد، دیه مقتول از مال قاتل پرداخت می‌گردد و اگر از او اموالی موجود نباشد، دیه از بیت‌المال پرداخت خواهد شد؛ زیرا خون مسلمان هدر نمی‌شود (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج. ۸، ص. ۲۳). در پاسخ باید گفت سند روایت مورد استناد، مشکل دارد و سند روایت مجهول است (مجلسی

دوم، ۱۴۰۶، ج. ۱۶، ص. ۴۹۰). سند روایت این است: «محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد و علی بن ابراهیم عن ابيه جمعاً عن ابن محبوب عن خضر الصیرفی عن برید بن معاویة العجلی». برخی به دلیل وجود ابن محبوب در سند این روایت که از اصحاب اجماع می‌باشد، آن را صحیح دانسته‌اند (علوی، ۱۴۲۰، ج. ۱، ص. ۴۱۳) و از دید برخی نیز با توجه به این که در سلسله سند این روایت، شخصی به نام خضر صیرفی مجهول الحال وجود دارد و دانشمندان علم رجال در خصوص وی اظهار نظری نداشته‌اند (مدنی کاشانی، ۱۴۱۰، ص. ۹۲)، سند روایت مجهول دانسته شده است و به تبع آن، ضعیف محسوب می‌شود.

۱-۲-۳. اجماع فقها

دیگر دلیل مطرح شده اجماع فقهاست که در برخی از کتب فقهی با عباراتی همچون «بلا خلاف یظهر» مطرح شده است (طباطبایی، ۱۴۰۴، ج. ۲، ص. ۵۱۳). از آنجا که اجماعی که از آن سخن گفته شده به دلیل استناد به روایت برید عجلی از امام باقر علیه السلام است، در زمره اجماع مدرکی قرار می‌گیرد یا دست کم اجماعی محتمل‌المدرک است. چنین اجماعی بدان جهت که اجماع دخولی محسوب نمی‌شود اعتبار ندارد (بحرانی، ۱۴۲۶، ج. ۱، ص. ۵۷). به همین سبب، اکثر فقها قائل به عدم حجیت اجماع مدرکی هستند (نک: شاکری، ۱۳۹۵، ص. ۲۹). بنابراین نمی‌توان به استناد چنین اجماعی قائل به عدم سقوط مجازات شد. از طرفی دیگر، همان گونه که نقل شده است، فقهایی بسیاری قائل به عدم سقوط نیستند و مجازات را ساقط می‌دانند.

۱-۲-۴. اصل استصحاب

اصل عملی بر استصحاب حق قصاص و اصل عدم سقوط است (شاکری، ۱۳۹۵، ص. ۵۱۳). در جواب باید گفت که استناد به اصل استصحاب در اینجا چندان با موازین اصولی سازگار نیست، زیرا در استصحاب، وحدت موضوع شرط است. استصحاب با توجه به تبدیل موضوع و از بین رفتن یکی از شرایط اصلی استصحاب که بقای موضوع است، نمی‌تواند یک دلیل محسوب شود (موضوع استحقاق مجازات قبل از جنون، انسانی عاقل است، ولی بعد عارض شدن جنون، انسان مجنون می‌باشد). با عنایت به لزوم وحدت موضوع در استصحاب نمی‌شود بیان نمود که شرط وحدت موضوع و اتحاد متیقن و مشکوک وجود دارد، زیرا وصف صحت عقل و جنون موضوع قبلی و فعلی را متمایز خواهد کرد. اگرچه ذات موضوع یکی است، اما دیوانه فعلی، عاقل پیشین

است، لکن وجود وصف عقل در گوهر انسان و نیز انسان دیوانه دو موضوع کاملاً متفاوت است. مضاف بر این که، در ثبوت حکم قصاص شک و شبهه است، چراکه این احتمال وجود دارد که قاتل از همان لحظه ارتکاب جنایت، مستحق قصاص نباشد و قتل در حالت عمدی و با انگیزه دشمنی صورت نگرفته باشد و یا این که مقتول از ویژگی‌هایی برخوردار باشد که مهدورالدم محسوب گردد و کشتن وی موجب قصاص نباشد.

۱-۲-۵. اطاله در محاکمه

توقف دادرسی به سبب عارض شدن جنون، با تسریع و عدم توقف و اطاله در محاکمه مخالف است. اما در ارتباط با این دلیل باید گفت که توقف دادرسی تا زمان افاقه، مخالف اصل تسریع نیست، زیرا مقنن در قانون آیین دادرسی کیفری در ماده ۵۰۳ مقرر داشته است که اجرای حکم تعزیری و حبس نسبت به محکوم علیه مجنون تا زمان افاقه باید به تعویق افتد.

۱-۲-۶. صحت عقل و اطلاعات و عموم و ظهور ادله

قصاص در قتل عمدی در صورت صحت عقل مرتکب، وجوب می‌یابد و تغییر حالاتی چون جنون، مستی و خواب محکوم علیه باعث سقوط قصاص نمی‌گردد (عمرانی، ۱۴۲۱، ج. ۱۱، ص. ۳۰۳). اولاً در پاسخ می‌توان بیان کرد که جنون را نمی‌توان با مستی و خواب مقایسه کرد. ثانیاً استناد به این دلیل مثل استناد به اصل استصحاب است که مخدوش است.

بحث اطلاعات و عموم و ظهور ادله قصاص و حدود مطرح است (حسینی روحانی، ۱۴۱۴، ج. ۲۶، ص. ۵۹-۶۰). در این خصوص، این گونه می‌توان پاسخ داد که ادله حدود اطلاق ندارند و شامل حالت عروض جنون نمی‌شوند، زیرا فلسفه مجازات، مخصوصاً در حدود، اصلاح و بازپروری مرتکب است و اجرای مجازات در حالت جنون مرتکب لغو و بدون هیچ فایده‌ای خواهد بود (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۴۰۰، ص. ۸۰). در خصوص ظهور ادله قصاص نیز باید گفت که به چنین ظهوری خدشه وارد است، چراکه استناد به اطلاق ادله در صورتی امکان‌پذیر است که در مقام بیان احراز گردد و چنان که در نقل مذکور آورده شده، حداقل این احتمال نیز وجود دارد که در مقام بیان نیست، زیرا ممکن است منظور عروض جنون هنگام ارتکاب جنایت باشد. مضاف بر این که در صورت قبول اطلاق و امکان استناد در صورت وجود دلیل کافی برای دیدگاه مخالف، چنین ظهوری حجیت ندارد.

۱-۲-۷. قاعده لا تأخیر فی الحد

بر اساس قاعده لا تأخیر فی الحد، بعد از ارتکاب جنایت، تأخیر در اجرای آن حرام است و حدود پس از اثبات باید فوراً اجرا گردند. در این خصوص می‌بایست ادله قائلان به این قاعده را بررسی کرد و در صورت عدم پذیرش ادله طرح شده، بر اساس اصل اولی به جواز تأخیر در اجرای حد قائل گردید. از جمله مستندات این قاعده، معتبره سکونی از امام صادق علیه السلام است که این‌گونه نقل کرده است: سه نفر علیه مردی مقابل حضرت علی علیه السلام شهادت به زنا دادند. حضرت پرسیدند نفر چهارم کیست؟ پاسخ دادند اکنون می‌آید. حضرت فرمودند که آن‌ها را حد قذف زنید، زیرا در حدود، لحظه‌ای نباید تأخیر کرد (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج. ۲۸، ص. ۹۶). روایت سکونی از جهات مختلفی نقد گردیده است (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج. ۲۸، ص. ۱۳). از جمله این‌که، غرض سه شاهد احسان و نهی از منکر می‌باشد؛ «ما عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ» (توبه/ ۹۱). بنابراین چگونه می‌توان به حد زدن شاهد قائل گردید؟ به علاوه حد در حالتی اجرا می‌گردد که مرتکب علم به حرمت عمل داشته است و در این فرض، سه شاهد نمی‌دانسته‌اند با شهادت ناقص، عمل حرامی را مرتکب می‌گردند. بنابراین نمی‌توان معتقد به مجازات کردن بود. مضاف بر این‌که حد قذف نیازمند مطالبه صاحب آن است که در روایت مذکور حرفی از درخواست مقذوف وجود ندارد (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۴۰۰، ص. ۸۴).

مستند بعدی این قاعده، روایت میثم است. زنی نزد حضرت علی علیه السلام آمد و چهار مرتبه اقرار به زنا کرد. امیرالمؤمنین علیه السلام به آسمان نگاه کرد و فرمود خدایا چهار اقرار علیه این زن ثابت شد و تو به پیامبرت در آموزه‌های دینی فرموده‌ای: ای محمد، هر کس یکی از حدود مرا تعطیل نمود، با من به دشمنی برخاسته است و مخالفت مرا می‌خواهد (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج. ۲۸، ص. ۹۶). در مورد روایت میثم باید بیان داشت که به صراحت به تعطیلی حدود اشاره دارد و حرام بودن تأخیر در اجرای حدود را مطرح نکرده است. همچنین برای این قاعده برخی استثنائات مطرح گردیده است، از جمله، بسیار سرد یا گرم بودن هوا که می‌بایست حد تا زمان عادی شدن دمای هوا به تأخیر افتد (حر عاملی، ۱۴۱۶، ج. ۲۸، ص. ۲۲).

دیدگاه مشهور فقهای امامیه مبنی بر عدم سقوط حدود و قصاص با عروض جنون پس از ارتکاب جرم، متکی بر مبانی‌ای همچون قاعده «لا تأخیر فی الحد» و اصل استصحاب حق قصاص است، اما تأمل در مبانی اصولی و فقهی این دیدگاه نشان می‌دهد که این استدلال‌ها

از حیث دلالت و مبنا قابل خدشه‌اند. نخست، اجرای مجازات در حالت جنون با فلسفه حدود و قصاص که بر درک، اراده و اصلاح مرتکب استوار است، منافات دارد، زیرا مجنون نه درک دارد و نه قابلیت بازپروری. دوم، استناد به استصحاب در این مقام مخدوش است، چراکه وحدت موضوع از بین رفته است و انسان عاقل قبل از جنون با انسان مجنون پس از آن، دو موضوع متفاوت‌اند. همچنین، روایت برید عجلی که اساس اجماع منقول فقها بر آن استوار است، از نظر سند ضعیف و از حیث دلالت مضطرب است و نمی‌تواند مستند حکم الزام‌آور باشد.

از منظر اصولی، اجرای قصاص یا حد در حالت جنون، با قاعده «درء» که بر دفع حدود به سبب شبهه تأکید دارد، تعارض آشکار دارد. افزون بر این، تأخیر اجرای مجازات تا زمان افاقه نه تنها نقض قاعده «لا تأخیر فی الحد» نیست، بلکه در راستای رعایت عدالت و حفظ حرمت انسان در فقه اسلامی است، چنان‌که در موارد بیماری یا بارداری نیز تأخیر پذیرفته شده است. بنابراین، با جمع میان قواعد اصولی و روح شریعت می‌توان نتیجه گرفت که دیدگاه سقوط موقت اجرای مجازات تا زمان افاقه، هم از منظر عقلانی و هم فقهی موجه‌تر است، زیرا تحقق عدالت کیفری و امکان دفاع مشروع متهم جز در حالت سلامت روانی ممکن نیست. بر این اساس، قول به عدم سقوط مطلق حدود و قصاص با عروض جنون، هرچند مشهور است، اما پشتوانه استدلالی کافی ندارد و منطبق با مقاصد شریعت نیست.

۲. دیدگاه توقف محاکمه و سقوط مجازات

در مقابل دیدگاه عدم سقوط محاکمه و عدم سقوط حدود و قصاص، برخی از فقها پذیرش آن را مشکل می‌دانند و قائل به تأخیر اجرای مجازات تا هنگام افاقه مجنون هستند.

۲-۱. اقوال فقها

از جمله این فقها مقدس اردبیلی این‌گونه بیان می‌دارد: ممکن است به دلیل عدم تکلیف و نداشتن منفعت در اجرای حد تا زمان افاقه، حد از وی ساقط شود، زیرا مجنون تا زمان افاقه متوجه نمی‌گردد و بنابر معنای ظاهری روایت حماد بن عیسی از جعفر بن محمد از پدرش از حضرت علی علیه السلام تا زمان افاقه مجنون حدی بر او نیست (مقدس اردبیلی، ۱۳۷۹، ج. ۱۳،

ص. ۸۲). موسوی اردبیلی نیز این دیدگاه را پذیرفته است و دقیقاً به این مطلب اشاره دارد (موسوی اردبیلی، ۱۴۲۷، ج. ۱، ص. ۵۳۴؛ ج. ۲، ص. ۶۳۲).

در این باره منتظری بیان داشته است: فتوا دادن به اجرای حد شلاق یا سنگسار شخص مجنون در حالت جنونش مشکل و مخالف موازین می‌باشد، هر چند روایت بر اجرای حد بر دیوانه هست، اما سخن معصوم مبنی بر آن که حدی بر دیوانه نمی‌باشد تا این که بهبود و صحت پیدا کند یا این قول که من ابا دارم دیوانه را در جایگاه اجرای حد قرار دهم، قوی‌تر از روایت مزبور است. همچنین ارتکازات عقلی دلالت بر این مسئله دارد که عقل ابا از اجرای حد بر مجنون دارد و تفاوت مرتد با دیوانه روشن می‌باشد، پس نیاز به تأمل جدی دارد (منتظری، ۱۴۰۰، ص. ۹۹).

همچنین نویسنده الفقه در کتاب الحدود و التعزیرات نیز به همین مطلب اشاره داشته است و اعمال مجازات بر مجنون در حالت جنونش را مشکل دانسته است و مخالف موازین می‌داند (شیرازی، ۱۳۶۶، ص. ۱۵۴-۱۵۶).

در تفصیل الشریعه در باب حدود آمده است که اعمال مجازات بر شخص مجنون در صورت جنون وی مطلقاً خلاف موازین است، به دلیل فرموده حضرت علی علیه السلام که تا زمان افاقه مجنون حدی بر وی نیست (فاضل موحدی لنگرانی، ۱۴۲۷، ص. ۲۰۷). برخی فقها همچون شهید ثانی قائل به تفصیل شده و اجرای حد جلد را در حالت جنون مشکل دانسته است، اما اجرای حد قتل و رجم را بدون اشکال می‌داند (شهید ثانی، ۱۴۱۳، ج. ۱۴، ص. ۳۸۰). آیت الله گلپایگانی نیز در الدر المنصود به این مطلب اشاره دارد و قائل به این نظریه است (گلپایگانی، ۱۳۷۲، ج. ۱، ص. ۳۴).

از فقهای عامه، مالکیه قائل به این دیدگاه هستند که اگر شخص عاقلی دیگری را به قتل رساند و پس از جنایت، جنون بر وی عارض گردد، در حالتی که امیدی به بازگشت عقل و سلامتی وی نباشد، مجازات قصاص ساقط می‌گردد، ولی دیه در اموالش ثابت خواهد بود (خطاب، ۱۴۱۲، ج. ۶، ص. ۲۳۲؛ صاوی، ۱۴۱۵، ج. ۲، ص. ۳۸۰).

فقهای حنفیه نیز می‌گویند چنانچه شخصی در حالت صحت و عاقل بودن، مرتکب قتل دیگری شود و سپس مجنون گردد، در صورتی که عروض جنون قبل از صدور حکم قصاص رخ دهد، با عنایت به استحسان، قصاص به دیه تبدیل می‌گردد، و در حالتی که جنون پس از

صدور حکم قصاص بر مرتکب عارض گردد، در این صورت، قصاص اجرا می‌شود (ابن عابدین، ۱۹۷۹، ج. ۶، ص. ۵۳۲؛ ابن نجیم، ۱۴۱۹، ص. ۱۲۹).

متهم در فرایند دادرسی از حقوقی برخوردار است که شرط اجرای آن، وجود قوه تعقل است، زیرا بر رفتار شخص مجنون نمی‌توان اعتبار حقوقی بار کرد. مطابق مواد ۸، ۸۹ و ۹۰ قانون آیین دادرسی کیفری سال ۱۲۹۱ جنون متهم به طور مطلق، اعم از این‌که مرتکب حین ارتکاب جرم مجنون بود یا پس از آن دچار این عارضه می‌شد، از موارد موقوفی تعقیب محسوب می‌گردد (طهماسبی، ۱۳۹۶، ج. ۱، ص. ۱۹۷).

در این خصوص استفتا از برخی از فقهای معاصر بیان می‌شود:

■ **آیت‌الله گلپایگانی:** واضح است که محاکمه مجنون در حال جنون و مرتب کردن احکام آن جایز نیست و محتاج به سؤال کردن هم نیست، چون کسی مجنون را محاکمه نمی‌کند (گنجینه استفتائات قضایی، سؤال ۲۹۴).

■ **آیت‌الله مکارم شیرازی:** مجنون را نمی‌توان محاکمه کرد، بلکه باید ولی او از او دفاع نماید.

■ **آیت‌الله حکیم:** مجنون در حال جنون تکلیف ندارد (نک: طهماسبی، ۱۳۹۶، ج. ۱، ص. ۱۹۹).

۲-۲. دلایل منتقدان به سقوط مجازات

قائلان به نظریه توقف محاکمه و اجرای مجازات تا زمان بهبود و در صورت ناامیدی از آن، ساقط شدن قصاص و حدود، معتقدند در صورتی که فرض بر این باشد که مجازات مجنون ساقط نگردد، با ایرادات و مشکلاتی روبه‌رو خواهیم شد. این قائلان دلایل خود را این‌گونه بیان می‌دارند:

۲-۲-۱. مکلف بودن مرتکب

شرط مجازات شخص مرتکب مکلف بودن مجازات‌شونده است که باید صلاحیت داشته باشد تا از نظر کیفری مسئول شناخته شود. همچنین با توجه به این‌که اجرای حکم مکمل دادرسی و محاکمه است، با عنایت به این‌که شرط دادرسی این است که مرتکب مکلف باشد، در نتیجه، لازم است که در زمان اجرای حکم و مجازات جانی نیز این شرط را دارا باشد. در واقع، می‌بایست بیان نمود که شرط اجرای مجازات این است که مرتکب در همان وضعیت حین ارتکاب جرم باشد.

۲-۲-۲. حق دفاع

شخص مجنون امکان دفاع از اتهام انتسابی را نخواهد داشت. لذا در چنین شرایط و موقعیتی، یکی از اصول دادرسی عادلانه که حق دفاع متهم است، رعایت نگردیده است.

تن دادن به تعقیب و محاکمه شخصی که از نعمت عقل بی بهره است، برای نخستین بار در مقررات مزبور تنها در جرائم حق الناسی پذیرفته شد و وضع این قانون مبتنی بر این مسئله توجیه گردید که به لحاظ مشخص نبودن سرنوشت فرد مجنون، توقف در دادرسی سبب تضییع حقوق بزه‌دیده می‌گردد. از سوی دیگر، اگر رسیدگی و تعقیب ادامه پیدا کند، حق تدارک دفاع مجنون نادیده گرفته خواهد شد. بنابراین، مسئله تعارض دو حق مطرح می‌گردد که قانون‌گذار به موجب این قانون به رعایت حق بزه‌دیده اولویت داده است، یعنی به‌رغم وجود حالت جنون متهم، تداوم تعقیب و رسیدگی را پذیرفته است. این وضعیت در مورد امور مالی مثل دیه بی‌اشکال است، اما در امور کیفری که نتیجه اعمال مجازات است، با مبانی حقوق کیفری تضاد دارد (طهماسبی، ۱۴۰۴، ص. ۴۸).

محاکمه کسی که قادر به دفاع از خود نیست، عادلانه به نظر نمی‌رسد. در چنین شرایطی باید به وی فرصت داد تا با درمان و معالجه در مراکز روانی، بهبود کامل خویش را به دست آورد. لذا در این حالت، تعقیب کیفری با مانع مواجه است (خالقی، ۱۴۰۴، ج. ۱، ص. ۱۱۷). این حکم که تعقیب و دادرسی شخص مجنون که مرتکب جرائم حق الناسی شده است، ادامه خواهد یافت، صحیح به نظر نمی‌رسد و مسلماً نمی‌توان بدون شنیدن اظهارات متهم و دفاعیات وی، به صرف وجود وکیل در دفاع از وی که خود او نیز برای دفاع از موکل نیازمند شنیدن اظهارات موکل می‌باشد، متهم را به‌طور منصفانه‌ای محاکمه کرد. در این مورد قانون‌گذار در سنجش حقوق متهم و بزه‌دیده کاملاً به‌سوی بزه‌دیده تمایل داشته است (میرمحمدصادقی، ۱۴۰۳، ج. ۲، ص. ۱۹۳). به نظر می‌رسد در خصوص مجازات‌هایی که جنبه حق الناسی دارند، جنون در صورتی مانع تعقیب و رسیدگی نیست که مجرمیت مرتکب محرز و مسلم باشد. اما اگر صرفاً اتهام متوجه متهم باشد و ادله مثبت تحقق جرم نباشد و چه‌بسا توجیهات و دفاعیات متناسبی همچون دفاع مشروع، اکراه یا اشتباه و... برای رفع مسئولیت از متهم وجود داشته باشد، محاکمه مجنون توجیه حقوقی ندارد و با حق دفاع وی نیز رویارویی دارد (شمس‌ناتری، ۱۴۰۴، ص. ۵۱۷). لذا تأکید بر ادامه رسیدگی در شرایطی که مرتکب به علت وضعیت جنون، ناتوان از دفاع

در برابر اتهام است، مغایر با حقوق دفاعی و اصول دادرسی منصفانه است (آقایی‌نیا؛ رستمی، ۱۴۰۴، ص. ۲۲۹).

اندیشمندان با ظهور مکاتب آزادی خواه و حمایت از فرد به این نتیجه رسیدند که قوانین کیفری را به نفع متهم تفسیر و تعبیر کنند. از جمله مباحث مهمی که امروزه در مقررات و اسناد بین‌المللی مطرح می‌شود، مفاهیم دادرسی عادلانه و منصفانه، مخصوصاً حق دفاع متهم در مراحل مختلف تعقیب و محاکمه و رسیدگی است. حق دفاع متهم در تمامی مراحل رسیدگی در مقرره‌های بین‌المللی همچون میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی و نیز در قوانین داخلی از جمله قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تضمین گردیده، اما در قوانین عادی هنوز تضمینات و اقدامات مؤثری انجام نشده است. جنون در مرحله قبل از صدور حکم قطعی شامل مراحل تعقیب و محاکمه است. اگر بر متهم در این مراحل، جنون عارض گردد، تعقیب و محاکمه فردی که دارای صحت و کمال عقل نیست و سلامت روانی ندارد، با دادرسی عادلانه که ضامن حفظ حقوق دفاعی متهم است، سازگار نخواهد بود. ماده ۸۹ قانون آیین دادرسی کیفری سابق در این زمینه «تقاضانامه ترک تعقیب» را پیش‌بینی نموده بود که می‌بایست از جانب دادستان برای مستنطق ارسال می‌شد.

حق دفاع متهم به عنوان یکی از ارکان اساسی دادرسی عادلانه، اقتضا دارد که هیچ فردی بدون توانایی درک، شعور و امکان دفاع از خود، محاکمه نشود. شخص مجنون به دلیل اختلال در قوه تمیز، قادر به فهم اتهامات، بیان توضیحات یا همکاری مؤثر با وکیل نیست. بنابراین، ادامه دادرسی علیه او برخلاف اصول انصاف و عدالت است. هرچند قانون‌گذار در جرائم حق الناسی به منظور حفظ حقوق بزه‌دیده ادامه تعقیب را مجاز دانسته است، اما این توجیه با مبانی حقوق کیفری و اصل شخصی بودن مسئولیت در تضاد است. حضور وکیل نیز نمی‌تواند جایگزین دفاع آگاهانه و ارادی متهم گردد، زیرا دفاع واقعی مستلزم ارتباط و آگاهی متقابل میان متهم و مدافع است. در امور مالی مانند دیه، صرف تحقیق برای حفظ حقوق بزه‌دیده ممکن است قابل پذیرش باشد، اما صدور حکم کیفری علیه مجنون، فاقد وجاهت حقوقی و اخلاقی است. بنابراین، دادرسی باید تا زمان افاقه متهم متوقف شود و تنها اقدامات ضروری برای حفظ ادله جرم ادامه یابد. محاکمه مجنون در واقع به معنای تعقیب یک موضوع بی‌اراده است نه یک شخص مسئول. نتیجه آن‌که، برداشت نویسندگان بر این مبنا استوار است که

رعایت حق دفاع و عدالت دادرسی بر مصلحت تسریع در رسیدگی و حتی بر حق بزه‌دیده اولویت دارد.

۲-۳. تعارض با برخی اصول و قواعد فقهی

پذیرش دیدگاه عدم سقوط مجازات قصاص و حدود، با برخی از اصول و قواعد فقهی در تعارض است که به مهم‌ترین آن‌ها اشاره می‌شود.

الف. قاعده تدرأ الحدود بالشبهات: با پذیرش قاعده درء، در صورتی که شبهه، عقلایی و قوی است و دلیل خاصی به جز اصول عملیه، بر نفی شبهه وارد نشده باشد، به سقوط حد، حکم می‌گردد. قاعده مذکور اعم است و شامل شبهه حکمی و شبهه موضوعی می‌شود. همچنین با استناد به بنای عقلا در امور کیفری، با وجود شکی معقول، حکم به اجرای مجازات داده نمی‌شود (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۴۰۰، ص. ۳۱). بر اساس این قاعده، حد با وجود شک و شبهه، ساقط شده و حدود در صورتی به اجرا در خواهد آمد که شبهه‌ای به میان نیاید، که در اینجا مراد شبهه موضوعی است. چنان‌که مقنن در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ به اعمال قاعده درء اشاره کرده و در ماده ۱۲۰ قانون مزبور مقرر داشته است: هرگاه وقوع جرم یا برخی از شرایط آن و یا هر یک از شرایط مسئولیت کیفری، مورد شبهه یا تردید قرار گیرد و دلیلی بر نفی آن یافت نشود، حسب مورد جرم یا شرط مذکور ثابت نمی‌شود. لذا اجرای مجازات بر مجنون خالی از شبهه نیست و می‌توان به استناد قاعده درء متقاضی توقف آن بود، زیرا قاعده درء به عنوان تضمینی است جهت صیانت از متهمان در برابر تحمل مجازات در شرایطی که بزهکاری و اتهام آن‌ها شبهه وجود دارد (شریفی، ۱۳۹۸، ص. ۶۶۲).

ب. لزوم احتیاط در حفظ دماء و انفس: بر فرض پذیرش سند و دلالت روایت برید عجلی از امام باقر علیه‌السلام که پیش‌تر بیان شد، و کافی ندانستن دلیل عقلی و سایر ادله، در این صورت باز هم عمل به فتوای مشهور فقها مشکل خواهد بود، زیرا تعداد زیادی از فقها و اصولیون معتقدند که در امور کیفری، به‌ویژه مسائل کیفری بسیار مهم مثل حد، مخصوصاً حدودی که سبب سلب حیات می‌شوند، اهمیت قاعده لزوم احتیاط در دماء و نفوس به‌اندازه‌ای است که امکان ندارد با خبر واحد، از آن قاعده صرف‌نظر نمود. به بیانی دیگر، در احکام بسیار شدید کیفری، خبر واحد حجیت ندارد و در چنین مواردی که خبر واحد تنها مستند حکم است، نمی‌توان بر مبنای آن، نظریه فقهی ارائه نمود. در زمینه حجیت نداشتن

خبر واحد در مسائل کیفری مهم، صاحب جواهر در مباحث حدود، عبارت «هی خبر واحد لا یحکم بالحدود» را آورده و تصریح داشته است که به استناد خبر واحد نمی‌شود به جواز اجرای حدود در خصوص خبر نظر داد و طبیعتاً اجماع که ملحق به خبر واحد می‌باشد نیز چنین سرنوشتی دارد (نجفی، ۱۳۸۲، ص. ۲۸۰). فاضل نیز با عبارت «هی خبر واحد فالأحسن فی الحدود الاجتناب عنه» (فاضل آبی، ۱۳۱۰، ص. ۵۷۲) عمل به خبر واحد و همچنین اجماع ملحق به خبر واحد در امور کیفری و مباحث حدی را درست و مطلوب ندانسته است (ساربخانی؛ آقابابائی، ۱۳۸۹، ص. ۱۰۰). بنابراین اگر قاضی در عفو خطا کند به مراتب بهتر است از این‌که در مجازات مرتکب اشتباه شود (حاجی‌ده‌آبادی، ۱۴۰۰، ص. ۱۶۴).

ج. عدم تکلیف مجنون (حدیث رفع قلم): شخص مجنون تکلیفی نخواهد داشت. لذا بی‌تکلیف بودن مجنون اقتضا دارد که حدود و قصاص بر وی اجرا نگردد، چنان‌که مقدس اردبیلی اشاره می‌کند: «و یحتمل السقوط إلى أن یفیک لعدم التکلیف» (مقدس اردبیلی، ۱۴۰۳، ج. ۱۳، ص. ۸۲). همچنین فاضل هندی در کشف اللثام بیان می‌دارد: «و چه بسا حد به صورت مطلق در مجنون دائم ساقط گردد و به دلیل عموم رفع قلم» (فاضل هندی، ۱۴۱۶، ص. ۲۷۸). به بیانی دیگر، روایت رفع قلم هم جنون حین ارتکاب جنایت را شامل می‌شود و هم جنونی که بعد ارتکاب جنایت عارض می‌گردد. در هر صورت، بر شخص مجنون نباید حدی اجرا شود، و او تکلیفی ندارد.

اگر بر اساس نظر روان‌پزشک، جنون مرتکب دائمی باشد، در این صورت، تکلیف چگونه خواهد بود؟ قانون‌گذار در این خصوص حکمی مطرح ننموده است، اما می‌توان گفت در فرضی که مطابق اظهار نظر کارشناسان، جنون متهم به طور دائم باشد و امکان بهبود و افاقه وی نباشد و همچنین این امر مورد پذیرش محاکم باشد، جنون را می‌بایست در ردیف دیگر موارد سقوط دعوی عمومی همانند عفو و گذشت تلقی نمود و به صدور قرار موقوفی تعقیب مبادرت ورزید (آشوری، ۱۳۷۶، ص. ۱۶۰). برخی از حقوق‌دانان معتقدند: اعاده مجنونی که بهبود یافته است به زندان، توقعات اجرای مجازات را برآورده نمی‌سازد و عادلانه هم نیست. از نظر ما جنون در زمان اجرای حکم در هر صورت، مجازات را ساقط می‌نماید و این مسئله را داده‌های روان‌شناختی نیز تأیید می‌کنند (نوربها، ۱۳۸۲، ص. ۲۲۵).

۲-۴. اهداف مجازات

به عقیده حقوق‌دانان، به‌طور کلی و در مجموع، سه هدف در خصوص اجرای مجازات وجود دارد: ارباب، مکافات، اصلاح (اردبیلی، ۱۴۰۴، ص. ۳۰). ارباب به دو بخش عمومی و اختصاصی تقسیم می‌شود. ارباب عمومی به معنای ایجاد هراس در توده‌ای از مردم و بازداشتن افرادی است که این امکان وجود دارد مرتکب جرم و جنایت گردند. ارباب اختصاصی نیز به این معناست که مجرم با مجازاتی که می‌شود از رفتارش پشیمان گردد و پس از آن، دیگر مرتکب جرم نشود. «مکافات» به معنای این است که شخص مجرم می‌بایست تاوان رفتار ناپسندش را بدهد و مراد از «اصلاح مرتکب جرم» این است که در رفتار و کردار مجرم تغییر و تحولاتی رخ دهد و اجرای حکم سبب تربیت او گردد. حال با توجه به این تعاریف که از اهداف مجازات به شمار می‌روند، به نظر می‌رسد اجرای مجازات علیه شخص مجنون، هیچ کدام از این اهداف را در بر نمی‌گیرد. در حالتی که شخص مرتکب پس از صدور حکم قطعی، مجنون گردد، اجرای مجازات بر کسی که از لحاظ روانی قدرت درک روابط امور و تشخیص وقایع را ندارد و نمی‌تواند علت اعمال کیفر بر خود را متوجه شود و آن را واکنشی در برابر عمل مجرمانه خود بداند (خالقی، ۱۳۹۹، ج. ۱، ص. ۱۱۹)، بنابراین، هیچ فایده و اثری بر اجرای مجازات مجنون مترتب نخواهد بود و مناسب‌ترین است که اعمال مجازات تا زمان افاقه به تأخیر افتد. در این رابطه موضع قانون‌گذار یکسان نیست و برحسب این که ماهیت مجازات تعیین شده حد و قصاص باشد یا تعزیر، شرایط اجرا متفاوت است و در صورتی که نوع مجازات تعزیری باشد، اجرای حکم تا زمان افاقه مرتکب به تعویق می‌افتد (رستمی، ۱۳۹۸، ص. ۱۰۱-۱۰۳).

لذا با توجه به وضعیت خاص مجنون، نه در عموم مردم و نه در خود فرد، ترسی ایجاد نخواهد شد و بدیهی و روشن است همان‌طور که اجرای مجازات نسبت به شخصی که حین ارتکاب جرم مجنون بوده است، هیچ توجیهی ندارد. بر این اساس اجرای حکم نسبت به مرتکبی که با وصف صحت عقل به هنگام ارتکاب جنایت، در زمان اجرای مجازات فاقد شعور، اراده و تمییز است، نه هدف تنبیه و سرکوبگری دارد و نه سبب اصلاح وی می‌شود و نه سایرین را مرعوب می‌سازد و چه بسا این احساس که عدالت تحقق یافته است در مردم پدیدار نمی‌شود و حتی آن‌ها را نسبت به دستگاه قضا و عدالت کیفری بدبین می‌کند.

۵-۲-۲. تعارض با برخی مواد قانون

در حال حاضر، نظام کیفری کشورمان با احکام متعارضی ناظر بر مفهوم جنون روبه‌روست. حکم تبصره ۲ ماده ۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری تکرار مفاد تبصره ۱ ماده ۱۵۰ قانون مجازات اسلامی است که به موجب آن جنون در جرائم حق الناسی مانع از تعقیب و رسیدگی نیست و این از شگفتی‌های قانون‌گذاری است (اردبیلی، ۱۴۰۲، ج. ۲، ص. ۱۱۷). در خصوص تعارض داشتن با برخی مواد قانون مجازات و آیین دادرسی کیفری، باید گفت به نظر می‌رسد مراد مقنن بر این بوده است که در بعضی از جرائم، به ویژه در خصوص مجازات‌هایی که از دسته حق الناس می‌باشند، همانند قصاص و ضرر و زیان ناشی از جرم و نیز دیه، حتماً ضرر و زیان‌هایی که بر بزه‌دیده وارد شده، جبران گردد و منظور این نیست که در مراحل تعقیب و محاکمه، مرتکب مجنون را به مجازات محکوم نمود، بلکه به نظر می‌رسد غرض مقنن این بوده است که به هر حال، صدمات و زیان‌هایی که به دیگری وارد شده، اعم از زیان‌های مالی یا جانی، به هر طریقی جبران گردد، که این امر موکول به رسیدگی در محاکم می‌باشد و بحثی قضایی است، اما انشاء این ماده به این شکل، مطلوب و درست نیست (هاشمی منصور، ۱۳۹۸، ص. ۶۲)، زیرا اگر به این سبک باشد، با برخی از مواد قانون مجازات اسلامی و برخی از مواد قانون آیین دادرسی کیفری در تعارض است: الف. ماده ۲۱۷ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲: «در جرائم موجب حد، مرتکب در صورتی مسئول است که علاوه بر داشتن علم، قصد و شرایط مسئولیت کیفری به حرمت شرعی رفتار ارتكابی نیز آگاه باشد».

حال، در صورتی که شخص جانی پس از ارتکاب جرم و در حین رسیدگی، عقل او زایل گردد، در این حالت، چگونه به هنگام دفاع، عدم توجه و آگاهی خویش را به اثبات برساند و از رفتار ارتكابی اش خویش دفاع نماید؟

ب. ماده ۱۵۲ قانون مذکور: «هر کس هنگام بروز خطر شدید فعلی یا قریب الوقوع از قبیل آتش سوزی و ...».

حال، اگر فردی که در صحت عقل و سلامت روان، در حالت اضطراب مرتکب جرمی گردد، سپس بر اثر فشار روانی زیادی که به وی وارد شده مجنون گردد، چگونه می‌تواند ضرورت رفتار ارتكابی را اثبات نماید و از خویش دفاع کند؟ و یا اینکه شخص فاقد درک و شعور و قوه

عقل چگونه خواهد توانست از خود دفاع کند که خطر را عمداً ایجاد نکرده است؟ لذا لازمه دفاع از اتهام برخورداری جانی از سلامت کامل عقل است.

ج. ماده ۱۵۶ قانون فوق‌الذکر مقرر داشته است: «هرگاه فردی در مقام دفاع از نفس، عرض، ... با رعایت مراحل دفاع، مرتکب رفتاری شود که طبق قانون جرم محسوب می‌گردد، در صورت اجتماع شرایط زیر مجازات نمی‌شود...».

بنابر این ماده، متهمی که جنون بر وی عارض گردیده است، چطور می‌تواند شرایط دفاع مشروع را اثبات نماید؟ قطعاً شخص مجنون نمی‌تواند بیان نماید که در مقام دفاع، مرتکب جرم گردیده است. بند «ب» و «پ» ماده ۲۹۰ قانون مزبور بیان نموده: «هرگاه مرتکب عمداً کاری انجام دهد که نوعاً موجب جنایت واقع شده یا نظیر آن گردد، هرچند قصد ارتکاب آن جنایت و نظیر آن را نداشته باشد، ولی آگاه و متوجه بوده که آن کار نوعاً موجب جنایت یا نظیر آن می‌شود» و «... مشروط بر آن‌که مرتکب به وضعیت نامتعارف مجنی علیه یا وضعیت خاص مکانی یا زمانی آگاه و متوجه باشد». بنابراین شخص مجنون باید در مراحل محاکمه و رسیدگی توان دفاع داشته باشد.

د. ماده ۳۰۳ ق.م.ا.د در زمینه اعتقاد به مهدورالدم بودن مجنی علیه اشاره نموده است: «هرگاه مرتکب مدعی باشد که مجنی علیه حسب مورد در نفس یا عضو مشمول ماده ۳۰۲ این قانون است یا وی با چنین اعتقادی، مرتکب جنایت بر او شده است، این ادعا باید طبق موازین در دادگاه ثابت شود و دادگاه موظف است نخست به ادعای مذکور رسیدگی کند...».

اثبات ادعایی که وی با اعتقاد به مهدورالدم بودن، مرتکب جنایت شده است، نیازمند برخورداری از سلامت عقل است.

ه. ماده ۲۹۳ ق.م.ا.د: «هرگاه فردی مرتکب جنایت عمدی گردد، لکن نتیجه رفتار ارتكابی، بیشتر از مقصود وی واقع شود، چنانچه جنایت واقع شده، مشمول تعریف جنایت عمدی نشود، نسبت به جنایت کمتر، عمدی و نسبت به جنایت بیشتر شبهه عمدی محسوب می‌شود...».

همچنین در مواردی که مرتکب جهل به موضوع داشته است مانند بند «ب» ماده ۲۹۱ قانون مذکور که به این نکته اشاره دارد.

و. ماده ۳۸۰: «اگر شخصی برای دفاع و رهایی از اکراه، با رعایت شرایط مقرر در دفاع مشروع مرتکب قتل اکراه‌کننده شود یا آسیبی به او وارد کند، قصاص، دیه و تعزیر ندارد».

ز. ماده ۵۰۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ مقرر داشته است: «هرگاه محکوم علیه به بیماری جسمی یا روانی مبتلا شود و اجرای مجازات موجب تشدید بیماری و یا تأخیر در بهبودی وی شود، قاضی اجرای احکام کیفری با کسب نظر پزشکی قانونی تا زمان بهبودی، اجرای مجازات را به تعویق می‌اندازد...».

با توجه به مواد متعدد قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری، روشن است که نظام کیفری بر اصل توانایی متهم در دفاع مؤثر و آگاهانه استوار است. بسیاری از نهادهای رافع مسئولیت کیفری مانند اضطرار، دفاع مشروع، فقدان سوءنیت، جهل به موضوع یا اعتقاد به مهدورالدم بودن، ماهیتاً نیازمند ادراک، شعور و قدرت استدلال مرتکب در مراحل تعقیب و محاکمه‌اند. بنابراین پذیرش رسیدگی کیفری نسبت به شخصی که در جریان دادرسی دچار جنون شده، هرچند در جرائم حق الناسی، با فلسفه مسئولیت کیفری و اصول دادرسی عادلانه تعارض دارد. مقنن اگرچه قصد تضمین جبران خسارت بزه‌دیده را داشته، اما بیان حکم به نحوی که استمرار تعقیب کیفری فرد مجنون را القا کند، با مواد متعدد قانونی و اصل دفاع مؤثر ناسازگار بوده و نشان‌دهنده ضعف در تقنین و لزوم تفسیر محدود و اصلاح تقنینی است.

۲-۶. تعارض با عدالت و اخلاق اسلامی

از دیدگاه اخلاق اسلامی، عدالت حکم می‌کند که شخصی با چنین اوضاع و احوال و شرایطی، پس از آفاقه بتواند از خودش دفاع کند. بی‌شک عنصر عدالت از مهم‌ترین اصول اخلاقی جامعه بشری به شمار می‌رود، چراکه از قدیم‌الایام توجه صاحب‌نظران و اندیشمندان را به خود جلب نموده است. از دیدگاه اسلام مؤلفه عدالت یکی از شروط ضروری و مهم امر قضاوت محسوب می‌گردد، زیرا مجازات مجنون موجب وهن دین و اخلاق اسلامی و نیز بدبینی نسبت به دستگاه قضا و عدالت کیفری می‌شود. به‌طور کلی، علمای شیعه در فتاوا و استفتائات خود، بعضی اعمال که سبب وهن دین اسلام می‌شود را ممنوع می‌دانند، چراکه در دنیای امروز که هجمه‌ها و دشمنی‌ها به اسم حقوق بشر و ضد انسانی شمردن برخی دستورات اسلام، به‌ویژه مجازات‌های خشن شدت گرفته است، ضرورت توجه به این مباحث بیش از پیش احساس می‌شود. برخی اندیشمندان اسلامی در مورد چگونگی مواجهه با هجمه‌های حقوق بشری بیگانگان معتقدند با توجه به شرایط زمان و مکان می‌بایست حکم صحیح هر مسئله‌ای را از منابع معتبر فقهی استنباط نمود و سپس به مرحله اجرا در آورد. همچنین اگر اقامه برخی حدود با کیفیت ویژه آن در منطقه‌ای

خاص یا در همه مناطق یا در برهه‌ای از زمان موجب تنفر افکار عمومی از اسلام و احکام آن و در نتیجه، تضعیف اساس دین شود، حاکم مسلمانان یا متولی حوزه قضایی می‌تواند، و بلکه موظف است، اقامه آن حد را تا زمان توجیه افکار عمومی نسبت به مقررات و حدود اسلامی و علت وضع آن‌ها تعطیل کند (منتظری، ۱۴۰۹، ج. ۲، ص. ۵۰۹). نکته دیگر این که در اسلام مصلحت نظام مقدم بر تمام امور است و همه باید تابع آن باشند (خمینی، ۱۳۸۹، ج. ۲۱، ص. ۳۳۴).

از دیدگاه فقه جزایی امامیه، عقل شرط اساسی مسئولیت کیفری و مناط تکلیف شرعی است. بر مبنای قاعده «رفع القلم عن المجنون» و مستندات روایی معتبر، از جمله روایت حماد بن عیسی از امام صادق علیه السلام که از امیرالمؤمنین علیه السلام نقل می‌کند: «لا حدَّ علی المجنون حتّی یُفِیقَ»، در حالت زوال عقل، تکلیف و به تبع آن، مجازات منتفی است. بنابراین، جنون از موجبات سقوط مسئولیت و توقف اجرای مجازات به شمار می‌رود.

این مبنا در آرای فقهای برجسته امامیه، همچون مقدس اردبیلی، آیات منتظری، موسوی اردبیلی، فاضل لنکرانی، شیرازی و بهجت، به روشنی پذیرش یافته و اجرای هر گونه مجازات بر شخص فاقد شعور و اراده، مغایر با موازین شرع دانسته شده است. از حیث اصول فقه نیز این دیدگاه منطبق بر قواعد «درء الحدود بالشبهات» و «لزوم احتیاط در دماء و انفس» است، زیرا در فرض جنون، شبهه عقلایی نسبت به تحقق اراده کیفری وجود دارد و در چنین حالتی، اجرای مجازات، از عدالت شرعی خارج است. در حقوق موضوعه ایران، قانون‌گذار با تبعیت از همین مبانی، در تبصره ۲ ماده ۱۳ قانون آیین دادرسی کیفری، ابتلای متهم به جنون پیش از صدور حکم قطعی را از موجبات توقف تعقیب و دادرسی تا زمان افاقه دانسته است. همچنین به موجب ماده ۵۰۲ همان قانون، ابتلای محکوم علیه به بیماری روانی، موجب تعویق اجرای مجازات تا بهبود می‌شود.

نظریه مشورتی شماره ۱۹۱/۹۹/۷ مورخ ۱۳۹۹/۰۳/۱۹ اداره کل حقوقی قوه قضائیه نیز در تأیید این حکم، جنون را «مانع موقت دعوای عمومی» دانسته و مقام قضایی را مکلف به صدور «قرار توقف تعقیب یا دادرسی» اعلام کرده است. در این نظریه همچنین تصریح شده است که احراز افاقه، امری موضوعی است و باید به تشخیص مقام قضایی با استعلام از پزشکی قانونی صورت گیرد.

در رویه قضایی، رأی وحدت رویه شماره ۷۴۲-۶/۵/۱۳۹۴ هیئت عمومی دیوان عالی کشور با

موضوع توقف اجرای حکم با درخواست اعاده دادرسی و رأی شماره ۱۹/۵/۱۳۷۱ شعبه ۱۶ دیوان عالی کشور با تفکیک میان «عقب ماندگی ذهنی خفیف» و «جنون رافع مسئولیت»، بر ضرورت احراز زوال کامل قوه ادراک و تمیز برای رفع مسئولیت تأکید کرده است. این رأی، همسو با مبانی فقهی و اصول عقلایی، بر آن است که صرف ضعف ذهنی یا نقصان هوش، مجوز رفع مسئولیت کیفری نیست، مگر آن که شخص در زمان ارتکاب، فاقد شعور و اراده مؤثر باشد. در فرض جنون دائمی که امیدی به افاقه وجود ندارد، نظر فقهایی مانند آیت الله بهجت بر سقوط قصاص و ثبوت دیه از مال مجنون است؛ تحلیلی که از حیث فلسفه مجازات نیز موجه می نماید، زیرا اهداف سه گانه مجازات (ارعاب، اصلاح و مکافات) در مورد مجنون محقق نمی شود و اجرای مجازات در چنین وضعی نه تنها بی ثمر، بلکه مغایر عدالت کیفری و کرامت انسانی است.

بر اساس اصول عدالت اسلامی و قاعده کرامت ذاتی انسان، مجازات شخص فاقد شعور و اختیار، خلاف عدالت قضایی است و دادرسی بدون حضور اراده آگاه متهم، فاقد اعتبار اخلاقی و شرعی. این تحلیل همسو با مبانی فقهی امامیه و نیز معیارهای حقوق کیفری معاصر است که صلاحیت روانی را رکن مسئولیت می دانند. در حوزه سیاست جنایی اسلام نیز فقیهان معاصر از جمله آیت الله منتظری تصریح کرده اند که حاکم شرع اختیار دارد در صورت تعارض اجرای حد با مصالح اجتماعی یا وهن وجهه دین، اجرای آن را تا زمان مناسب به تأخیر اندازد. این مبنا انعطاف فقه در مواجهه با مقتضیات عدالت اجتماعی و دادرسی منصفانه را نشان می دهد. بنابراین، از مجموع مبانی فقهی، اصول حقوقی، نظریه های مشورتی و آرای قضایی چنین استنباط می شود که جنون، اعم از پیش از ارتکاب جرم یا پس از آن، از موانع مسئولیت کیفری است و در فرض عروض آن پیش از صدور حکم قطعی، دادرسی باید متوقف و در صورت افاقه، ادامه یابد. در غیر این صورت، مجازات ساقط و دیه جایگزین می شود. این نظریه با اصول عقلایی، عدالت قضایی، کرامت انسانی و اهداف تربیتی شریعت در هماهنگی کامل است و نمود آشکاری از پویایی اجتهاد فقه امامیه در تطبیق با نظام عدالت کیفری نوین به شمار می آید.

نتیجه‌گیری

درباره تعقیب شخصی که در هنگام سلامت مرتکب جرم شده و پس از آن و قبل از صدور حکم قطعی، جنون بر او مستولی شده است، نظرات متنوعی وجود دارد. برخی قائل به عدم سقوط مجازات هستند و گروهی نیز بر این باورند که مجازات باید تا زمان افاقه متوقف شود و اگر افاقه ای صورت نپذیرفت، مجازات را ساقط می‌دانند. برخی نیز میان جرائم ارتكابی فرق گذاشته‌اند و برای برخی جرائم قائل به سقوط مجازات و برای دسته‌ای دیگر قائل به اجرای مجازات هستند. هر کدام از این نظرات، مؤیدات و مُضَعِّف‌هایی دارد که در این پژوهش به آن پرداخته شد. به نظر می‌رسد دیدگاه کسانی که قائل به مجازات نیستند، با دیگر قواعد فقهی، مواد قانونی و اخلاق حقوقی سازگارتر است، چه این که مجازات شخصی که توان دفاع از خود را ندارد، صرفاً مستند به مدارکی است که چه بسا متهم اگر از قدرت عقل برخوردار بود، می‌توانست آن را به چالش بکشد و یا دلایلی متقن ارائه نماید که دادگاه بدون لحاظ آن دلایل، اقدام به صدور رأی کرده است. البته دغدغه قانون‌گذار جبران خسارات بزه‌دیده بوده و به همین جهت، میان جرائم حق الناسی فرق گذاشته است. با این حال، آنچه از طرفی به قواعدی چون احتیاط در دماء و انفس و همچنین درء و از طرفی دیگر، با سایر موارد قانونی و همچنین ضرورت دادرسی منصفانه مبتنی بر حق دفاع برای متهم نزدیک‌تر است، توقف اجرای حکم تا زمان افاقه، و در صورت عدم افاقه، سقوط مجازات است. البته در مورد ضرر و زیان وارد شده می‌توان با سازوکارهایی مشابه اجرای حکمی که علیه شخص غائب استفاده می‌شود، از ضمانت و تأمین مناسب بهره گرفت.

ملاحظات اخلاقی

حامی مالی

نویسندگان در نگارش مقاله هیچ‌گونه کمک مالی مشخصی از نهادهای تأمین مالی در بخش‌های دولتی، تجاری یا غیرانتفاعی دریافت نکرده‌اند.

مشارکت نویسندگان

نویسندگان در نگارش و پژوهش مقاله مشارکت مساوی داشته‌اند.

اعلامیه هوش مصنوعی مولد و فناوری‌های مبتنی بر هوش مصنوعی در فرایند نگارش

در نگارش این مقاله از هیچ هوش مصنوعی استفاده نشده است.

تعارض منافع

بنابر اظهار نویسندگان این مقاله تعارض منافع ندارد.

پیروی از اصول اخلاق پژوهش

نویسندگان از جعل داده‌ها، تحریف، سرقت علمی و هرگونه سوءرفتار پژوهشی اجتناب کرده و اصول اخلاقی را در انجام و انتشار این پژوهش علمی رعایت نموده‌اند و این موضوع مورد تأیید همه آن‌هاست.

بیانیه دسترسی به داده‌ها

هیچ داده‌ای در دسترس نیست.

سپاسگزاری

نویسندگان از داوران ناشناس مقاله بابت نظرات سازنده‌شان تشکر می‌کنند.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. ابن عابدین، محمد امین بن عمر. (۱۹۷۹م). **رد المحتار علی الدر المختار**. بیروت: دار الفکر.
۲. ابن عابدین، محمد امین بن عمر. (۱۳۸۸ق). **المغنی**، قاهره: مکتبه القاهره.
۳. ابن نجیم مصری، زین الدین بن ابراهیم. (۱۴۱۹ق). **الاشباه و النظائر علی مذهب ابی حنیفه النعمان**. بیروت: دار الکتب.
۴. ابوجیب، سعدی. (۱۴۰۸ق). **القاموس الفقهی لغۀ و اصطلاحاً**. دمشق: دار الفکر.
۵. اردبیلی، محمد علی. (۱۴۰۲ش). **حقوق جزای عمومی**. تهران: میزان.
۶. امامی، سید حسن. (بی تا). **حقوق مدنی**. تهران: کتابفروشی اسلامیة.
۷. آشوری، محمد. (۱۳۸۹ش). **آیین دادرسی کیفری**، (ج. ۱۲). تهران: سمت.
۸. آقایی نیا، حسین؛ رستمی، هادی. (۱۴۰۴ش). **قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی**. تهران: میزان.
۹. بحرانی، محمد صنقور علی. (۱۴۲۶ق). **المعجم الأصولی**. قم: منشورات الطیار.
۱۰. جوهری، اسماعیل بن حماد. (۱۴۱۰ق). **الصحاح؛ تاج اللغة و صحاح العربية**. بیروت: دار العلم للملایین.
۱۱. حاجی ده آبادی، احمد. (۱۴۰۰ش). **درسنامه قواعد فقه جزایی**. قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۱۲. حر عاملی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق). **وسائل الشیعة**. قم: مؤسسه آل البيت علیهم السلام.
۱۳. حسینی روحانی، سید محمد صادق. (۱۴۱۴ق). **فقه الصادق علیه السلام**. قم: مؤسسه دار الکتب.
۱۴. حسینی زبیدی، محمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). **تاج العروس من جواهر القاموس**. بیروت: دار الفکر.
۱۵. خطاب، محمد بن محمد. (۱۴۱۴ق). **مواهب الجلیل فی شرح مختصر خلیل**. بیروت: دار الفکر.
۱۶. حلی، حسن بن یوسف. (۱۴۱۳ق). **قواعد الأحکام**. قم: جامعه المدرسین فی الحوزة العلمية.
۱۷. خالقی، علی. (۱۴۰۴ش). **آیین دادرسی کیفری**. تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش های حقوقی.
۱۸. خطیب شریینی، محمد بن احمد. (۱۴۱۵ق). **مغنی المحتاج إلى معرفة معانی ألفاظ المنهاج**. بیروت: دار الکتب العلمية.
۱۹. خمینی، سید روح الله. (۱۳۶۷ش). **تحریر الوسیله**. قم: دار العلم.
۲۰. خمینی، سید روح الله. (۱۴۲۴ق). **توضیح المسائل**. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۲۱. خوانساری، سید احمد. (۱۴۰۵ق). **جامع المدارک فی شرح المختصر النافع**. قم: اسماعیلیان.
۲۲. خویی، سید ابوالقاسم. (۱۴۲۲ق). **مبانی تکملة المنهاج**. قم: مؤسسه احیاء آثار امام خویی.
۲۳. رستمی، هادی. (۱۳۹۸ش). **آیین دادرسی کیفری**. تهران: میزان.
۲۴. ساریخانی، عادل؛ آقابابائی بنی، اسماعیل. (۱۳۸۹ش). **تأثیر حدوث جنون پس از ارتکاب جرم بر مجازات. حقوق اسلامی**، ۷ (۲۶)، ۸۹-۱۱۳. دسترس پذیر در: https://hoquq.iict.ac.ir/article_18404.html

۲۵. شافعی، محمد بن ادریس. (۱۳۹۳ق). الأم. بیروت: دار المعرفة.
۲۶. شاکری، بلال. (۱۳۹۵ش). بازخوانی حجیت اجماع مدرکی. *فقه و اصول*، ۴۸ (۳)، ۲۷-۴۷. <https://doi.org/10.22067/fiqh.v0i0.39297>
۲۷. شریفی، محسن. (۱۳۹۸ش). دانشنامه مسئولیت کیفری. تهران: میزان.
۲۸. شمس ناتری، محمدابراهیم. (۱۴۰۴ش). قانون مجازات اسلامی در نظم حقوقی کنونی. تهران: میزان.
۲۹. شهید ثانی، زین الدین بن علی. (۱۴۱۳ق). مسالك الأفهام إلى تنقيح شرائع الإسلام. قم: معارف.
۳۰. شیرازی، سید محمد. (بی تا). الفقه؛ کتاب الحدود و التعزیرات. قم: دار القرآن الحکیم.
۳۱. صاوی، احمد بن محمد. (۱۴۱۵ق). بلغة السالك لأقرب المسالك. بیروت: دار الکتب العلمیة.
۳۲. طباطبایی، سید علی. (۱۴۰۴ق). ریاض المسائل فی بیان الأحکام بالدلائل. قم: مؤسسه آل البيت لإحياء التراث.
۳۳. طریقتی، شکرالله. (۱۳۵۳ش). مقدمه‌ای بر روان شناسی و روان پزشکی کیفری. تهران: دهخدا.
۳۴. طوسی، محمد بن حسن. (۱۳۸۷ق). المبسوط فی فقه الإمامیة. تهران: مکتبه المرتضویة.
۳۵. طهماسبی، جواد. (۱۳۹۸ش). آیین دادرسی کیفری. تهران: میزان.
۳۶. طهماسبی، جواد؛ طهماسبی، امیررضا. (۱۴۰۴ش). تحلیل کاربردی قانون آیین دادرسی کیفری در نظم حقوقی و قضایی. تهران: قوه قضائیه.
۳۷. عبدالمنعم، محمود عبدالرحمن. (بی تا). معجم المصطلحات والألفاظ الفقهیة. بی جا: بی نا.
۳۸. علوی، عادل. (تقریرنویس). (۱۴۲۰ق). القصاص، (تقریرات درس آیت الله مرعشی نجفی). قم: کتابخانه آیت الله مرعشی نجفی.
۳۹. عمران، یحیی بن ابی الخیر. (۱۴۲۱ق). البیان فی مذهب الإمام الشافعی. جدّه: دار المنهاج.
۴۰. عمید، حسن. (۱۳۸۹ش). فرهنگ فارسی عمید. تهران: راه رشد.
۴۱. فاضل موحدی لنکرانی، محمد. (۱۴۲۷ق). تفصیل الشریعة (الحدود). قم: مرکز فقه الاثمة الاطهار علیهم السلام.
۴۲. فاضل هندی، محمد بن حسن. (۱۴۱۶ق). کشف اللثام عن قواعد الأحکام. قم: جماعة المدرسين فی الحوزة.
۴۳. گلیایگانی، سید محمد رضا. (۱۳۷۲ق). الدر المنضود فی أحكام الحدود. قم: دار القرآن الکریم.
۴۴. مجلسی دوم، محمدباقر بن محمدتقی. (۱۴۰۶ق). ملاذ الأخیار فی فهم تهذیب الأخبار. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی.
۴۵. محبی، جلیل؛ ریاضت، زینب. (۱۳۹۷ش). شرح قانون مجازات اسلامی (۱۳۹۲). تهران: میزان.
۴۶. مدنی کاشانی، رضا. (۱۴۱۰ق). کتاب القصاص. قم: مؤسسه النشر الإسلامی.

۴۷. مقدس اردبیلی، احمد بن محمد. (۱۴۰۳ق). **مجمع الفائدة و البرهان فی شرح إرشاد الأذهان**. قم: دفتر انتشارات اسلامی.
۴۸. مکارم شیرازی، ناصر. (۱۴۱۸ق). **أنوار الفقاهة: كتاب الحدود و التعزیرات**. قم: مؤسسة الإمام علی بن ابی طالب علیه السلام.
۴۹. منتظری، حسین علی. (۱۴۰۹ق). **دراسات فی ولاية الفقيه و فقه الدولة الإسلامية**. قم: دار الفکر.
۵۰. میرمحمدصادقی، حسین. (۱۴۰۳ش). **حقوق جزای عمومی ۲**. تهران: دادگستر.
۵۱. نجفی، محمد بن حسن. (۱۴۰۴ق). **جواهر الکلام فی شرح شرائع الإسلام**. بیروت: دار إحياء التراث العربی.
۵۲. نوبهار، رحیم. (۱۳۸۹ش). **اصل قضایی بودن مجازاتها: تحلیل فقهی حق بر محاکمه عادلانه**. تهران: پژوهشکده حقوقی شهر دانش.
۵۳. نوبهار، رضا. (۱۳۷۰ش). **بررسی وضعیت مسئولیت کیفری اطفال و مجانین در قانون مجازات اسلامی**. **تحقیقات حقوقی**، ۱(۹)، ۲۷-۴۰. دسترس پذیر در: https://scj.sbu.ac.ir/article_56638.html
۵۴. نوبهار، رضا. (۱۳۸۳ش). **حقوق جزای عمومی**. تهران: گنج دانش.
۵۵. هاشمی منصور، پردیس. (۱۳۸۹ش). **چالش‌های حقوقی، مواجهه با مجانین در نظام دادرسی کیفری**. دانشگاه آزاد واحد صفادشت.

References

Qur'an. [in Arabic]

1. Ibn 'Ābidīn, Muḥammad Amīn ibn 'Umar (1979). *Radd al-Muḥtār 'alā al-Durr al-Mukhtār*. Beirut: Dār al-Fikr. [in Arabic]
2. Ibn Qudāmah (1388 AH). *Al-Mughnī*. Cairo: Maktabat al-Qāhirah. [in Arabic]
3. Ibn Najīm al-Miṣrī, Zayn al-Dīn ibn Ibrāhīm (1419 AH). *Al-Ashbāh wa-al-Nazā'ir 'alā Madhhab Abī Ḥanīfah al-Nu'mān*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [in Arabic]
4. Abū Jayb, Sa'dī (1408 AH). *Al-Qāmūs al-Fiḥī Lughatan wa-lṣīlāḥan*. Damascus: Dār al-Fikr. [in Arabic]
5. Ardabīlī, Muḥammad 'Alī (1402 SH). *General Criminal Law*. Tehran: Mizān Publishing. [in Persian]
6. Imāmī, Sayyid Ḥasan (n.d.). *Civil Law*. Tehran: Islāmiyyah Bookstore. [in Persian]
7. Āshūrī, Muḥammad (1389 SH). *Criminal Procedure Law*, 12th ed. Tehran: SAMT Publishing. [in Persian]
8. Bahjāt, Muḥammad Taqī (1385 SH). *Judicial Legal Consultations Treasury Software*. Qom: Judicial Educational and Research Institute.
9. Jowharī, Ismā'īl ibn Ḥammād (1410 AH). *Al-Ṣiḥāḥ: Tāj al-Lughah wa-Ṣiḥāḥ al-'Arabiyyah*. Beirut: Dār al-'Ilm li-l-Malāyīn. [in Arabic]
10. Ḥājji Dahābādī, Aḥmad (1400 SH). *A Textbook on the Rules of Penal Jurisprudence*. Qom: Research Institute of the Seminary and University. [in Persian]
11. Ḥor'Āmilī, Muḥammad ibn Ḥasan (1416 AH). *Wasā'il al-Shī'ah*. Qom: Āl al-Bayt Institute. [in Arabic]
12. Ḥusaynī Rūḥānī, Sayyid Muḥammad Ṣādiq (1414 AH). *Fiḥ al-Ṣādiq*. Qom: Dār al-Kitāb Institute. [in Arabic]
13. Ḥusaynī Zubaydī, Muḥammad ibn Muḥammad (1414 AH). *Tāj al-'Arūs min Jawāhir al-Qāmūs*. Beirut: Dār al-Fikr. [in Arabic]
14. Ḥaṭṭāb, Muḥammad ibn Muḥammad (1414 AH). *Mawāhib al-Jalīl fī Sharḥ Mukhtaṣar Khalīl*. Beirut: Dār al-Fikr. [in Arabic]
15. Hellī, Ḥasan ibn Yūsuf (1413 AH). *Qawā'id al-Aḥkām*. Qom: Society of Seminary Scholars. [in Arabic]

16. Khaḷīqī, 'Alī (1404 SH). *Criminal Procedure Law*. Tehran: Institute for Legal Studies and Research. [in Persian]
17. Khaṭīb al-Shirbīnī, Muḥammad ibn Aḥmad (1415 AH). *Mughnī al-Muḥtāj*. Beirut: Dār al-Kutub al-'Ilmiyyah. [in Arabic]
18. Khomeinī, Sayyid Rūḥ Allāh (1367 SH). *Tahrīr al-Wasīlah*. Qom: Dār al-'Ilm Press. [in Persian]
19. Khomeinī, Sayyid Rūḥ Allāh (1424 AH). *Tawḍīḥ al-Masā'il*. Qom: Islamic Publications Office. [in Persian]
20. Khūṭī, Abū al-Qāsim (1422 AH). *Mabānī Takmilat al-Minhāj*. Qom: Institute for the Revival of the Works of Imam al-Khoei. [in Arabic]
21. Khānsārī, Sayyid Aḥmad (1405 AH). *Jāmi' al-Madārik fī Sharḥ al-Mukhtaṣar al-Nāfi'*. Qom: Ismā'īliyyān Institute. [in Arabic]
22. Rostamī, Hādī (1398 SH). *Criminal Procedure Law*. Tehran: Mīzān Publishing. [in Persian]
23. Sārīkhānī, 'Ādil (1389 SH). "The Effect of Insanity Occurring after the Commission of a Crime on Punishment." *Islamic Law Journal*, No. 27. [in Persian]
24. Shāfi'ī, Muḥammad ibn Idrīs (1393 AH). *Al-Umm*. Beirut: Dār al-Ma'rifah. [in Arabic]
25. Shākīrī, Bilāl (1395 SH). "Reconsidering the Authority of Documentary Consensus." *Journal of Fiqh and Principles*, 48(3). [in Persian]
26. Sharīfī, Muḥsin (1398 SH). *Encyclopedia of Criminal Responsibility*. Tehran: Mīzān Publishing. [in Persian]
27. Shams Nātārī, Muḥammad Ibrāhīm (1404 SH). *The Islamic Penal Code in the Current Legal Order*. Tehran: Mīzān Publishing. [in Persian]
28. Shahīd Thānī, Zayn al-Dīn ibn 'Alī (1413 AH). *Masālik al-Afhām ilā Tanqīḥ Sharā'i al-Islām*. Qom: Ma'ārif Institute. [in Arabic]
29. Shīrāzī, Sayyid Muḥammad (n.d.). *Al-Fiqh: Kitāb al-Ḥudūd wa-al-Ta'zīrāt*. Qom: Dār al-Qur'ān al-Ḥakīm. [in Arabic]
30. Ṣāwī, Aḥmad ibn Muḥammad (1415 AH). *Bulghat al-Sālik li-Aqrab al-Masālik*. Beirut: Dār al-Kutub [in Arabic]
31. Ṭabāṭabā'ī, Sayyid 'Alī ibn Muḥammad 'Alī (1404 AH). *Riyāḍ al-Masā'il fī Bayān al-Aḥkām bi-al-Dalā'il*. Qom: Āl al-Bayt Institute for the Revival of Heritage. [in Arabic]
32. Ṭarīqatī, Shukr Allāh (1353 SH). *An Introduction to Criminal Psychology and Psychiatry*. Tehran: Dehkhodā. [in Persian]

33. Tūsī, Muḥammad ibn Ḥasan (1387 AH). *Al-Mabsūt fī Fiqh al-Imāmiyyah*. Tehran: al-Murtaḍawiyyah Library. [in Arabic]
34. Ṭahmāsbī, Javād (1398 SH). *Criminal Procedure Law*. Tehran: Mīzān Publishing. [in Persian]
35. Ṭahmāsbī, Javād, & Amīr Riḍā (1404 SH). *An Applied Analysis of the Criminal Procedure Law in the Current Legal and Judicial Order*. Tehran: Judiciary. [in Persian]
36. 'Umrānī, Yaḥyā ibn Abī al-Khayr (1421 AH). *Al-Bayān fī Madhhab al-Imām al-Shāfi'i*. Jeddah: Dār al-Minhāj. [in Arabic]
37. 'Amīd, Ḥasan (1389 SH). *Amīd Persian Dictionary*. Tehran: Rāh-e Roshd. [in Persian]
38. Fāḍil Hindī, Muḥammad ibn al-Ḥasan (1416 AH). *Kashf al-Lithām 'an Qawā'id al-Aḥkām*. Qom: Society of Seminary Scholars. [in Arabic]
39. Fāḍil Muwaḥḥidī Lankarānī, Muḥammad (1427 AH). *Tafṣīl al-Sharī'ah* (al-Ḥudūd). Qom: Markaz Fiqh al-A'imma al-Aṭhār [in Persian].
40. Gulpāyghānī, Muḥammad Riḍā (1372 AH). *Al-Durr al-Manḍūd fī Aḥkām al-Ḥudūd*. Qom: Dār al-Qur'ān al-Karīm. [in Arabic]
41. Golduzian, Īraj (1394 SH). *Commentary on the Islamic Penal Code*, 5th ed. Tehran: Majd Publications. [in Persian]
42. Majlisī II, Muḥammad Bāqir ibn Muḥammad Taqī (1406 AH). *Malādh al-Akhyār fī Fahm Tahdhīb al-Akhhār*. Qom: Ayatollah Marashi Library Publications. [in Arabic]
43. Mohebi, Jalīl, & Riyāḍat, Zaynab (1397 SH). *Commentary on the Islamic Penal Code* (2013). Tehran: Mīzān Publishing. [in Persian]
44. Madanī Kāshānī, Riḍā (1410 AH). *Kitāb al-Qiṣāṣ*. Qom: Islamic Publishing Institute. [in Persian]
45. Muqaddas Ardabīlī, Aḥmad ibn Muḥammad (1403 AH). *Majma' al-Fā'idah wa-al-Burhān fī Sharḥ Irshād al-Adhhān*. Qom: Islamic Publications Office. [in Arabic]
46. Makarim Shīrāzī, Nāṣir (1418 AH). *Anwār al-Fiqhāhah: Kitāb al-Ḥudūd wa-al-Ta'zīrāt*. Qom: Imam Ali Institute. [in Arabic]
47. Montazerī, Ḥusayn 'Alī (1409 AH). *Dirāsāt fī Wilāyat al-Faqīh wa-Fiqh al-Dawlah al-Islāmiyyah*. Qom: Dār al-Fikr. [in Arabic]
48. Mir-Muḥammad Ṣādiqī, Ḥusayn (1403 SH). *General Criminal Law*, Vol. 2. Tehran: Dādgostar Publishing. [in Persian]

49. Najafī, Muḥammad ibn Ḥasan (1404 AH). *Jawāhir al-Kalām fī Sharḥ Sharā'ī' al-Islām*. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī. [in Arabic]
50. Nūrbahā, Riḍā (1370 SH). "An Examination of the Criminal Responsibility of Children and the Insane under the Islamic Penal Code." *Legal Research Journal*, Shahid Beheshti University, No. 9. [in Persian]
51. Nūrbahā, Riḍā (1383 SH). *General Criminal Law*. Tehran: Ganj-e Dānesh Publications. [in Persian]
52. Nūbahār, Raḥīm (1389 SH). *The Judicial Nature of Punishments: A Jurisprudential Analysis of the Right to a Fair Trial*. Tehran: Shahr-e Dānesh Legal Research Institute. [in Persian]
53. Ḥāshimī Shāh-Rūdī, Maḥmūd (1432 AH). *Encyclopedia of Comparative Islamic Jurisprudence*. Qom: Institute of the Encyclopedia of the Ahl al-Bayt School. [in Arabic]
54. Ḥāshimī Manṣūr, Pardīs (1389 SH). *Legal Challenges: Dealing with the Insane in the Criminal Justice System*. Islamic Azad University, Safadasht Branch. [in Persian]